

İlqar Fəhmi

**BAKI
TARİXİNDƏN
KOLLAJ**

Birinci kitab

QANUN NƏŞRİYYATI

“Bakı tarixindən kollaj” əsəri Bakının tarix və etnoqrafiyasına özünəməxsus müəllif baxışını əks etdirir. Əsərdə Bakının şəhər kimi formalaşması, inkişaf etməsi, Bakı tarixində baş verən əhəmiyyətli iqtisadi-siyasi, demografik hadisələr bir qədər ironik üslubda təsvir edilmişdir.

Tarixi həqiqətlərlə müəllif təxəyyülünün bir-birinə sarındığı bu kitaba Bakı haqqında sırf tarixi material kimi baxmaq məsləhət görülmür.

Bu Bakıdır, amma o Bakı deyil.

OXUNMASI VACİB OLMAYAN MÜQƏDDİMƏ

Ceyms Coys vətəndən çox-çox uzaqda, İtaliyanın Triyest şəhərində oturub Dublin və dublinlilər haqqında romanını yazırdı, İrlandiya paytaxtının köhnə kvartallarını, küçələrini gəzirdi, hər məhəllənin keçmişinə baş vururdu, hər tikilinin tarixçəsində eşələnirdi. Bəlkə, ona görə gəlib əsərini İtaliyada yazırdı ki, hər hansı bir predmet içəridən bir cür, kənardan isə tamam başqa cür görünür və Coys da, öz Dublininə kənardan baxmaq istəyirdi.

Orxan Pamuk Amerikada, Nyu-Yorkun Kolumbiya Universitetinin kitabxanasında oturub “Qara kitab”ı yazırdı, yaratdığı obrazın cildinə girib İstanbulun köhnə məhəllələrini, dükan-bazarını gəzirdi, qayığa minib Bosforda üzürdü, köhnə İstanbul əhlinin xarakterini açırdı, insanları bir-bir təsvir edirdi.

Qərribə də olsa, mənə elə gəlir ki, həm adıçəkilən iki əsərin, həm də oxşar taleli, oxşar məzmunlu başqa əsərlərin uğur qazanmasına səbəb istedad faktoru ilə bərabər yazıçının öz şəhərinə bir qədər aralıdan baxa bilməsi olub və bu uzaqlıq yazıçıya öz doğma şəhərinin bir çox

spesifik xüsusiyyətlərini açmaqda yardımçı olub. Hər halda, mən belə düşünürəm.

Mən Bakının göbəyində, yəni Respublika sarayının arxasındakı evlərin birində rahatca oturub Bakı tarixi haqqında nəşə yazmaq istəyirəm, amma şəhərin ortasında olsam da, özümü Bakıdan o qədər uzaqda hiss edirəm ki, bu uzaqlığın yanında Dublınla Triyest, İstanbulla Nyu-York arasındakı məsafə insan ömrü qədər qısa, balaca görünür. Çünki bu şəhərlər arasındakı məsafə yalnız kilometrərlə ölçülürdüsə, mənim Bakımı məndən varlıq-yoxluq sərhədi ayırır, yəni mən varam, Bakım isə artıq varlıq çərçivəsindən kənardadır. Bakının varlıqdan kənar bir məxluq olmasını həmişə hiss etdiyim kimi, məhz bu kitabı yazmağa başlayan vaxt da hiss edirdim və mənə elə gəlirdi ki, bu saat mənim oturduğum ev də varlıqla yoxluğun sərhədində, bir növ Bərzəx aləmi kimi bir yerdə məskunlaşıb və bu Bərzəx Aləmi kəndirbazın yelləndiyi ip qədər nazikdir. Sağ tərəfdə varlıqdır, sol tərəfdə yoxluqdur və kitabımı yazdığım müddətdə əməlli-başlı hiss edirdim ki, mənim kəndirbaza bənzər evim getdikcə daha çox sola əyilməkdədir.

Elə də oldu. Mən Bakı haqqında kitabımı Respublika sarayının arxasındakı evimdə yazmağa başladım, hissə-hissə dərc etdirdim, hətta qəzet versiyası kitab kimi çap da olundu, lakin əsərin tam variantını kitab kimi görmək bu evə nəşib olmadı, kəndirbazın əlindəki uzun taxta o qədər sola əyildi ki, axırı onu da özüylə bərabər apardı yoxluq aləminə. Yəni mənim oradakı evimi söküb qoydular yerə.

Ümumiyyətlə, mən ömrüm boyu Bakının mərkəzində yaşamışam, amma bəzi xoşbəxtlər kimi bir evdə yox. Üç dəfə ev dəyişmişəm, üçündə də evimiz sökülüb. Yəni mənim bütün uşaqlıq və yeniyetməlik xatirələrim Qırxpilləkənin yanındakı, Respublika sarayının arxasındakı yeni tikililərin altında qalıbdı. Amma köhnə evdəki qorxu burada da məndən əl çəkmir. Bu divə bənzər göydələnlər burada da məni rahat buraxmır, düz qapımızın qarşısında, küçənin o biri üzündə biri ucalır, üç tərəfə açılan pəncərələrimizin qarşısını da yenə də göydələnlər kəsir. Eləsi var tikilib qurtarıb, eləsi var ki hələ də tikilməkdədir. Düzdür, lap mənim evimə söykənməyiblər və bu cəhətdən bəxtim gətirib ki, evimə düşən gün işığı tam kəsilməyib. Mənimlə göydələnlər arasında hələ bir həyətlik məsafə var. Amma qonşular deyir ki, yaxın illərdə bu evlər də söküləcək və Mərkəzi Univermağın aşağısında, Keçmiş Erməni kilsəsinin arxasında göydələnlərdən ibarət uzun bir kvartal olacaq.

Elə bil ki bu yarım beton monstrların məqsədi məni şəhərin mərkəzindən qovub çıxartmaqdır. Öz-özümə söz vermişəm ki, bura da sökülsə, daha ev almayacağam, iri bir kater alacam və gətirib saxlayacam Bulvardakı Yaxt-klubda, orada yaşayacağam, Bakıya da kənardan baxacağam. Beləliklə, həm yarım beton monstrların arzusu yerinə yetəcək. Yəni məni şəhərin mərkəzindən çıxaraqlar, həm də mənim istəklərim puç olmayacaq, çünki öz Bakıma dənizdən də olsa, baxa biləcəyəm.

Amma bunu elə-belə, sözgəlişi danışdım və vaxt var idi ki, bütün bunlar heç ağılıma da gəlməzdi, elə bilirdim ki, mənim Bakım həmişə mənimlə olacaq, mənim olacaq və mən nə vaxtsa, uzaqdan dayanıb onu təsvir etmək məcburiyyətində qalmayacağam.

Bəli, mən təsvir etmək istədiyim Bakıdan çox uzaqdayam, hərçənd ki, zaman etibariylə bizi cəmi bir neçə onillik ayırır. İyirmi-iyirmi beş il bundan əvvələcən sürünə-sürünə də olsa mənim Bakım hələ yaşayırdı; çox qocalsa da, haldan düşsə də, görkəmi çox dəyişsə də diqqətlə baxanda hiss olunurdu ki, bu mənim Bakımdır; bu həmin Bakıdır – Həyətləri qır iyi verən, asfalt yollarının qıraqlarında sınıq limonad şüşələri parıldayan, dəniz sahillərində neft qalıqları yığılan, qağayılarının da rəngi mazutdan qaralan, toz-torpağı adamın ağız-burnuna dolan, Xəzrisi əldən çanta, başdan papaq qapan... (bu siyahını sonsuzluğa qədər uzatmaq da olar) bizim Bakı.

Amma indi həmin Bakı yoxdur, nənəm demişkən, pişik apardı. Mənim Bakımı fasilə vermədən, gecə-gündüz böyük həvəs və şövq ilə ütüləyirlər-əhəngləyirlər, ütüləyirlər-əhəngləyirlər və bir azdan Bakı tarixi ağappaq, hamar bir kəfənə çevriləcək ki, mənim kimi kiflənmiş köhnə bakılıları ağuşuna alıb aparacaq ora, bütün gərəksiz məxluqların atıldığı yerə, yəni o dünyaya...

Hərdən mənə elə gəlir ki şəhərlərin də öz kainatları, o dünyaları – bu dünyaları, cənnətləri, cəhənnəmləri olur; Yaranırlar, inkişaf edirlər, böyüyürlər, sonra da yavaş-yavaş tənəzzülə uğrayırlar, məhv olub gedirlər.

Dünya tarixində bir çox şəhərlər olub ki, onlardan indi yalnız xarabalıqlar qalıb. Bu nöqteyi-nəzərdən yanaşsaq, mənim Bakım bu saat o dünyanın astanasındadır və sakitcə oturub cənnətə, yaxud cəhənnəmə düşəcəyi barədə dərin, monumental düşüncələrə dalıb, bu dünyada etdiyi əməlləri götür-qoy edir, günahlarına görə Allaha nə cavab verəcəyini düşünür...

Kimlərsə etiraz edib, deyə bilər ki, Bakı heç də uçulub-dağılmır, əksinə, günü-gündən böyüyür, inkişaf edir, gözəlləşir, təmizlənir və s. Yox, əzizlərim, xahiş edirəm diqqətli olun, çünki indi hamımızın gördüyü Bakı, mənim haqqında danışmaq istədiyim Bakı deyil, onun oğludur. Ümumiyyətlə, insanların ailə şəcərəsi ilə şəhərlərin taleyi arasında da oxşarlıq çoxdur və müxtəlif paralellər aparmaqçün saysız-hesabsız faktorlar var. Fərq isə mənəcə bircə bundan ibarətdir ki, insan ailəsində övlada adətən valideynlərin adını qoymurlar. Şəhərlərin taleyi isə başqa cürdür, övladın adı çox vaxt valideynin adıyla üst-üstə düşür, yaxud yalnız cüzi dəyişikliyə uğrayır. Bu mənada şəhərləri rus ailələrinə bənzətmək olar, onlarda uşağa valideynin adını qoymaq praktikası çox yayılıb, məsəlçün, İvan İvanoviç, Pyotr Petroviç və s.

İndiki Bakını da mənəcə Bakı Bakıyeviç adlandırmaq düzgün olar. Oğul Bakı hamımızın indi gördüyü şəhərdir, mən isə bu şəhərin atası, babası və ümumiyyətlə, əcdadları barədə danışmaq istəyirəm. Məni buna vadar edən isə aşağıdakı səbəblərdir. Adətən hər oğul atasından yadigar olaraq həmişə nə isə saxlayır – şəkillər, hansısa məişət

predmetləri, daha nə bilim nələr. Şəxsən mənə rəhmətlik atamdan bir albom şəkil, mal sümüyündən düzəldilmiş iki təsbeh, bir qutu saatsazlıq alətləri və beş dəftər fəlsəfi rübai (əlbəttə ki, bu rübailər gecə-gündüz Xəyyamı oxuyub “Staliçni” araqdan gillədən köhnə bir bakılının sayıqlamalarından başqa bir şey deyil, yoxsa indiyəcən çoxdan onları çap eləmişdim) və bir neçə başqa şey qalıb ki, hal-hazırda mənə lazım olmasalar da, onları az qala göz bəbəyim kimi qoruyuram, çünki rəhmətlik atamla surətbəsürət söhbət etmək, öz dərdimi bölüşmək, məsləhət almaq, bir sözlə, öz əslimə qayıtmaq istəyəndə bu predmetlər mənə yardımçı olur, onlara toxunmaqla, əlimə götürüb diqqətlə ora-burasını nəzərdən keçirməklə elə bil, mənimlə rəhmətlik atam arasındakı keçilməz sədd əriyib itir, arada mistik bir pəncərə açılır və mən atamı, onun vasitəsiylə babamı, ümumiyyətlə, bütün əcdadlarımı açıq-aydın görürəm.

Normal şəhərlər də belədir. Müasir Roma öz ata-basından yadigar kimi müqəddəs Pyotr kilsəsini, Paris Luvr sarayını, London Biq-Beni, Milan “La-skala” operasını, Moskva “Vasili Blajenni” məbədini, Nyu-York... Yox Nyu-York heç nəyi saxlamayıb, çünki saxlamalı bir şeyi yoxdur, əgər olsaydı onu, atam demişkən “qəzet eliyib soxardı gözümüə”, bu şəhərin ata-anası bilinmir; Nyu-York bicbala şəhərdir. Amma Bakı axı bicbala şəhər deyil, onun dağ kimi ata-babası, nəsli-nəcabəti olub. Məsəlçün, indiki Bakının atası olan mənim kino-teatrılı, trolleybuslu-tramvaylı, Leninli-Kirovlu Bakım

bu qədər vəfasız, etibarsız deyildi. Nə qədər müasirləşsə də, yeniləşsə də, təzə mikrorayonlar, yeni qəsəbələr dünyaya gətirsə də onları şəhərin kənarındakı düzənliklərdə yerləşdirirdi, ata-babasından qalma İçərişəhəri də, köhnə məhəllələri də əzizləyirdi, bircə daşına da toxunmurdu.

Amma indiki Bakı bilmirəm kimə oxşadı, belə bifər çıxdı, nihilist oldu. Qərara gəldi ki ata-babadan ona heç nə qalmasa da olar, keçmişdən birdəfəlik əl üzüb yalnız və yalnız gələcəyə üz tutmaq lazımdır. Beləliklə, indiki müasir Bakı nihilizmi əlində bayraq edib başladı ata-babasından miras qalanları dağıtmağa, İçərişəhərin yarıdan çoxu sökülüb yerində yeni villalar tikildi, yuxarı və aşağı məhəllələrdəki qədim evlər, rahat həyətlər, köhnə olsa da, indikilərdən yüz dəfə etibarlı olan qədim mülklər dağıdılıb yerində kvadrat göydələnlər ucaldıldı, hər daşından babalarımızın iyi gələn imarətlərin yerində beton mutantlar, kvadrat heyvərələr qaldırıldı.

Bəlkə də, bu arzuolunmaz prosesin günahkarı tək-cə müasir Bakı deyil, bəlkə də, burada düşmən barmağı var. Bizimlə mərd, igid, qeyrətli müsəlman babalarımızın arasında olan ruhani-mənəvi bağları qırıb bizi yaddaşsız manqurtlara çevirmək və bu yolla daha asan istismar etmək istəyən qüvvələrin təsiridir, bəlkə bütün bunlar? Bəlkə, məhz bu qüvvələr müasir Bakının beynini doldurublar ki, əgər inkişaf etmək, sivil bir şəhər olmaq istəyirsənsə, səni keçmişə bağlayan bağları mütləq qırıb atmalısan, gələcəyini öz keçmişinin xarabalıqları üstündə qurmalısan. Yəqin ki, məsələ məhz bu cür olub, müasir